

**Ο ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ,
ΑΡΧΩΝ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΥΠΡΟΥ, ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ(*)**

Τοῦ Μητροπολίτου Πάφου κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ.

Τὴν παρουσία μου ἀπόψε μπροστά σας, ὡς ἑνός ἐκ τῶν ὀμιλητῶν, στήν ἐκδήλωση γιά τόν Στυλιανό Χουρμούζιο, δέν θά πρέπει νά τὴν ἐκλάβετε ὡς ὀφειλομένη στήν ἐνασχόλησή μου μέ τή Μουσική, οὔτε καί στή μουσική μου κατάρτιση. Κάτι τέτοιο θά ἐκμηδένιζε ἀπό τὴν ἀρχή, στά μάτια σας, τά λεγόμενά μου.

Ἡ ἀνταπόκρισή μου στήν ἐπιμονή τοῦ κ. Γ. Ἀραούζου ὀφείλεται σέ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτα στό ὅτι ὁ Στ. Χουρμούζιος καταγόταν ἀπό κοινότητα τῆς Μητροπολιτικῆς περιφέρειας Πάφου (ἄλλοι προβάλλουν τό Ὑμοδος καί ἄλλοι τὴν Βάσαν ὡς τόπο καταγωγῆς του). Κι ὕστερα στό γεγονός ὅτι ὁ αἰίδιμος Ἄρχων Πρωτοψάλτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὑπηρέτησεν ὡς καθηγητής τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς γιά 14 χρόνια στό Παγκύπριο Γυμνάσιο, τοῦ ὁποίου καί ἐγώ διετέλεσα μαθητής καί ἀπόφοιτος καί στό ὁποῖο ὑπηρέτησα ἀργότερα ὡς καθηγητής. Κι ἐπιπλέον τό θέμα, πού μέ κάθε συντομία θά παρουσιάσω, ἀναφέρεται στόν Χουρμούζιον ὡς παιδαγωγό, ὡς καθηγητή.

Εἶναι, ὄντως, ὁ Χουρμούζιος μιά σπάνια καί πολυδιάστατη προσωπικότητα. Παιδαγωγικό παράδειγμα πρὸς μίμηση γιά τόν καθένα, σέ κάθε ἐποχή, ἀφοῦ ἀρχή κάθε παιδαγωγικοῦ συστήματος εἶναι ἡ σφαιρική μόρφωση τοῦ παιδαγωγουμένου. Αὐτοδίδακτος,

* Ἐκφωνήθηκε σέ φιλολογικό μνημόσυνο, πού ἔγινε στό Δημοτικό Θέατρο Λευκωσίας, στίς 27.2.2008.

ἔγινε λόγω τῆς ἐπιμονῆς, τῆς φιλομάθειας, τῆς ἐργατικότητας καί τῆς καλλιέργειας τοῦ ἔμφυτου χαρίσματος του, ὁ πρῦτανος τῶν μουσικῶν. Ἔγινε καί δημοσιογράφος καί ἐκδότης ἐφημερίδας. Ἄσχο- λήθηκε - ἡ νομοθεσία τοῦ τό ἐπέτρεπε - καί μέ τήν δικηγορία . Ἐπέδειξε «λαμπροτάτην μουσικήν καί συγγραφικήν παραγωγὴν», ὅπως ἔλεγε στό τιμητικό του γράμμα πρὸς αὐτόν ὁ Πάφου Λεόν- τιος κατά τὸν ἑορτασμό τῆς ἑβδομηκονταετοῦς μουσικῆς σταδιο- δρομίας του.

Μελετώντας τό παιδαγωγικό ἔργο τοῦ Στ. Χουρμούζιου μπο- ροῦμε νά διακρίνουμε σέ δύο τομεῖς τήν προσφορά του. Πρῶτα στίς θέσεις του ὡς πρὸς τήν ἀξία καί τὸν παιδαγωγικό ρόλο τοῦ μα- θήματος τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, κι ὕστερα στίς ἀρχές πού πρό- βαλλε καί στίς ὁποῖες πίστευε, ὅτι πρέπει νά στηρίζεται ἡ διαπαιδα- γώγηση τῆς νεότητος.

Ἄνθρωπος εὐφυῆς, προικισμένος μάλιστα μέ σπάνια εὐφυΐα ἀπὸ τὸν Θεό, καί πρὶν ἀκόμα ἀσχοληθεῖ ἐπαγγελματικά μέ τή δι- δασκαλία τῆς Μουσικῆς, καταλάβαινε πὼς ὑπάρχουν στή σχολεῖα μας μαθήματα χρησιμοθηρικά, πού στοχεύουν κυρίως στήν ξηρή γνώση, μέ ἀπώτερο στόχο τήν ἐπαγγελματική ἀποκατάσταση. Ἐπὶ ὑπάρχουν, ὅμως, καί μαθήματα κατ' ἐξοχὴν ἠθοπλαστικά, πού στοχεύουν στή ψυχική καλλιέργεια καί ἠθική διάπλαση τοῦ ἀνθρώ- που. Σέ μιὰ ὁμιλία του στό Ἐναγνωστήριο «Ἡ Ἰσότης», στίς 3 Φεβρουαρίου 1891, τονίζει, ὅτι «ἄλλο διανοητικὴ ἀνάπτυξις καί ἄλλο ἠθικὴ διάπλασις». «Τῶν δύο τούτων», λέγει, «προτιμητέα εἶναι ἡ δευτέρα». Ὁ ἄνθρωπος μέ ἠθος «ἔσεται πάντοτε χρηστός, σεβα- στός καί ἀγαπτός», κατά τὸν Χουρμούζιο. Ὁ στερούμενος, ὅμως, ἠθους, ἔστω καί διανοητικὰ ἀναπτυγμένος, «ἔσεται μιστός τῇ κοι- νωνίᾳ ἀποτρόπαιος, καί πολλάκις ἐπικίνδυνος». Τονίζοντας τήν σπουδαιότητα τῆς ἠθικῆς ἔναντι τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης, λέγει: «Ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις εἶναι κόσμημα συμπληροῦν τὸν πολῦτι- μον τῆς καλῆς ἀγωγῆς στολισμόν, ἐνῶ ἄνευ τῶν καλῶν ἠθῶν εἶναι τι ἀνωφελές, εἶναι τι γελοῖον, εἶναι τι ἐπικίνδυνον. Εἶναι πολῦτιμος στέγη εἰς οἰκοδόμημα σαθρόν καί καταρρέον· εἶναι κόσμημα ἐπὶ ρακενδύτου ράχεως καί ἔτι χειρόν, εἶναι πολῦτιμος μάχαιρα εἰς χεῖρας κακούργου». Κρίνει ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαῖα τήν ἠθικὴν διά- πλαση τῶν νέων μέ διάφορα μαθήματα, ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι καί

ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ.

Τὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ τὴν χαρακτηρίζει ὡς «ἠθοπλαστικὴν, ἀρειοποιόν, ἐξημερωτικὴν, ἐκπολιτιστικὴν, ἐξαγνιστικὴν». Συγκρίνοντάς τιν ἐπὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Μουσικὴν τὴν βρῖσκει ἀνώτερον ὄχι μόνον γιὰτὶ εἶναι πλουσιότερον σὲ ἦχους καὶ κλίμακες, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ καλλιεργεῖ καλύτερα «τά εὐγενῆ συναισθήματα, καταστέλλει τὰ ἀγενῆ πάθη καὶ μορφώνει εἰς τὰς ψυχὰς τὰ πρέποντα ἦθη».

Ἔχοντας αὐτὴ τὴ γνώμη γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ κατέβαλλε ἰδιαίτερον προσπάθεια γιὰ καλλιέργεια, μέσῳ τῆς, τῶν μαθητῶν του. Ξέροντας ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, ἐπιστρέφοντας εἰς κοινότητες καταγωγῆς τοὺς θὰ ἦσαν καὶ οἱ ψάλτες, καθὼς καὶ οἱ μουσικοὶ διδάσκαλοι ἄλλων, φρόντιζε νὰ τοὺς διδάσκει ποῖα θᾶπρεπε νὰ εἶναι ἡ στάσις τους. Στὸ «᾽Αναστασιματᾶριόν» του, τὸ ὁποῖον καὶ πρὶν τὴν ἔκδοσίν του διὰ τοῦ τύπου δίδασκε καὶ εἰς τὸ σχολεῖον, δίνει παραινέσεις καὶ συμβουλὲς εἰς τοὺς ἱεροψάλτες, λέγοντάς τοὺς ὅτι θὰ πρέπει νὰ συναισθάνονται τὴν ἱερότητα καὶ τοῦ χώρου, εἰς τὸν ὁποῖον βρῖσκονται, ἀλλὰ καὶ τοῦ καθήκοντος πού ἐπιτελοῦν. Ὅταν ψάλλουν, ἀντιπροσωπεύουν ὅλον τὸ ἐκκλησιαστικόν κι ὄχι μόνον τὸν ἑαυτὸν τους, γιὰ αὐτὸ καὶ ἡ συμπεριφορὰ τους πρέπει νὰ εἶναι πολὺ προσεγμένη. Θὰ πρέπει νὰ ψάλλουν «ἐν εὐσχήμονι στάσει καὶ κοσμικῇ συμπεριφορᾷ, ἀποφεύγοντες τὰς ἀπαιδέεις κινήσεις τῆς κεφαλῆς, τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, τὰς ἀσεμένους ὑπερβασίας τῆς φωνῆς, τὸ κρούειν θορυβωδῶς τὸν χρόνον ἐπὶ τοῦ πατώματος διὰ τῶν ποδῶν, ἢ διὰ τινὰ γμάτων τῆς φωνῆς, ὅπερ ἀπιδέστατον καὶ ἀτοπώτατον, τὰς φωνασκίας, τὰ τρέμολα καὶ τοὺς λαρυγγισμούς». Καὶ ἀκόμα τοὺς προτρέπει νὰ ἐκβάλλουν «φωνὴν σοβαρὰν καὶ ἀπροσποίητον, μέ προφορὰν ἀκριβῆ καὶ καλὸν ὕψος, διὰ νὰ ἀκούωνται καθαρῶς καὶ εὐκρινῶς τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα ἔργα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως».

Χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸ πρᾶγματὶ ἀπαράμιλλον μουσικὸν ταλέντον του, παρατηρεῖ, ὅτι «δὲν εἶναι μόνον μελωδία ἢ χριστιανικὴ λατρεία, ἀλλὰ καὶ διδασκαλία συγχρόνως». Δείχνοντας τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν πιστῶν μέσῳ τῶν ὕμνων, παρατηρεῖ: «... Ἐνάγκη πᾶσα φράσις καὶ περίοδος νὰ προσπίπτῃ εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἐκκλησιαζομένων αὐτούσιος καὶ ἀναλλοίωτος, ζωη-

ροτέρα καθισταμένη διά τῆς Μουσικῆς καί οὐχί κατατεταμένη δι' ἀσυμφώνων στίξεων ἢ παραλόγων καί ἀποτόμων παρεκβάσεων καί παρατονισμῶν...».

Τά πιά πάνω δείχνουν τήν παιδαγωγική εὐθύνην πού αἰσθάνεται ὁ Χουρμούζιος ὡς δάσκαλος. Δέν θεωρεῖ, ὅτι ἐκπληρώνει τήν ἀποστολήν του ὡς δάσκαλος μέ τό νά διδάσκει μόνο το στενόν ἀντικείμενον τῆς ἐιδικότητός του, πού εἶναι ἡ Μουσική. Εἶναι παιδαγωγός. Κι ἂν ἡ Μουσική ἐξημερώνει, τό περιεχόμενον τῶν ὕμνων μορφώνει ἀξίες καί ἰδανικά στίς ψυχές τῶν διδασκομένων. Καί αἰσθάνεται τήν ἀνάγκην κι αὐτή νά τά προωθήσει.

Σπουδαῖες, ὅμως, εἶναι καί οἱ παιδαγωγικές ἀρχές του ὡς πρός τό ποιοῦ πρέπει νά εἶναι τό περιεχόμενον, ἀλλά καί ποιοί οἱ παράγοντες τῆς ἀγωγῆς. Κύρια πηγή ἀπό τήν ὁποία ἀντλοῦμε εἶναι ἡ ὁμιλία του στό Ἐναγνώστηριον «Ἡ Ἰσότης», στήν ὁποία ἀναφερθήκαμε καί προηγουμένως.

Χωρίς νά ἀπορρίπτει τήν ἀγωγήν κάθε ἡλικίας, ἐν τούτοις ἐπικεντρώνεται στήν ἀγωγήν τῶν παιδιῶν. Ξέρει, ὅπως καί ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τονίζει, ὅτι ἡ νεότης εἶναι «καθ' ἑαυτήν εὐόλισθον πρᾶγμα καί ὀξύρροον πρός κακίαν». Γιά αὐτό κι ὁ Χουρμούζιος τονίζει: «Τό πάντων πολυτιμότερον θέμα, ὑπέρ τοῦ ὁποίου ἅπαντα τόν βίον ἡμῶν πρέπει νά δαπανῶμεν, εἶναι τό περί ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν». Ἐπαναλαμβάνει μέ ἄλλα λόγια μιά βασική ρήσιν τῆς Παιδαγωγικῆς, πού λέει: «Πάντα ὑμῖν δεύτερα ἔστω, τῆς προνοίας τῶν νέων».

Αὐτήν τήν πρόνοια βέβαια ἔχουν ὡς προμετωπίδα πολλά συστήματα ἀγωγῆς. Σέ τί διαφέρει ὁ Χουρμούζιος; Διαφέρει στό περιεχόμενον τῆς προτεινόμενης ἀγωγῆς. Θεωρεῖ πῶς ἡ ἀγωγή δέν πρέπει νά εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τόν προορισμόν τοῦ ἀνθρώπου, τόν στόχον του πού εἶναι τό «ὁμοιωθῆναι Θεῷ». Γι' αὐτό καί τονίζει: «Δέν ἀγνοοῦμεν, ὅτι βᾶσις τῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ θρησκεία». Καί διευκρινίζει: «Τό σέβας μας πρός τόν Θεόν καί τήν θρησκείαν πρέπει νά καθιστῶμεν γνωστόν εἰς τόν παῖδα, ἐκτελοῦντες πᾶν ὅ,τι ἡ θρησκεία ἐπιβάλλει καί ἀποφεύγοντες πᾶν ὅ,τι ἀπαγορεύει».

Ἡ νεότης πού μέ τήν προσφερόμενη ἀγωγή οἰκοδομεῖ τήν προσωπικότητά της, πρέπει νά στήσει μέσα της μιά σωστά ἱεραρχη-

μένη κλίμακα τῶν ἀξιῶν. Στήν κορυφή τῆς κλίμακας αὐτῆς βρίσκεται ἡ θρησκεία καί τό σέβας πρὸς τόν Θεό. Δεύτερη θέση, κατά τόν Χουρμούζιο, πρέπει νά ἔχει ἡ πατρίδα, στόν βωμό τῆς ὁποίας «καί αὐτήν τήν ζωήν μας ὀφείλομεν νά θυσιάσωμεν. Καλός πατριώτης δέν δύναται νά γίνη ὁ παῖς, ἄν δέν ἐμφυτευθῆ εἰς αὐτόν ἀπό μικρᾶς ἡλικίας ἢ πρὸς τήν πατρίδα ἀγάπην». Ἡ εὐθύνη τῶν δασκάλων καί τῶν γονέων εἶναι, ὡς πρὸς τοῦτο, μεγάλη. Γονεῖς καί διδάσκαλοι «μετά προφανοῦς ὑπερηφανείας δέον νά ποιῶσι λόγον ἐνώπιον τοῦ παιδός ὁποῖων προπατόρων ἐσμέν ἀπόγονοι».

Ἀκολουθώντας τήν ἱεράρχηση τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου πού δίνει τό Εὐαγγέλιο, ὁ Χουρμούζιος θέτει ὡς τρίτο στόχο τῆς ἀγωγῆς τήν ἀγάπην πρὸς τόν πλησίον. Λέει χαρακτηριστικά: «Δέον νά ἐμφυτεῦσωμεν εἰς τόν παῖδα τήν ἀγάπην πρὸς πάντα ὅμοιον του». Καί προχωρώντας ἀναλύει πῶς ἐννοεῖ αὐτή τήν ἀγάπην πρὸς τόν πλησίον: Ἀπαριθμεῖ πρῶτα ἀναλυτικά τί θά πρέπει νά διδαχθεῖ ὁ νέος νά ἀποφεύγει καί προσθέτει ὡς κατακλειδα: «Νά προσπαθῶμεν παντί σθένει νά ἐκριζῶμεν ἀπ' αὐτοῦ τό σκληρόν καί τραχύ τοῦ χαρακτῆρος». Στή συνέχεια ἔρχεται καί στήν ἀπαρίθμηση τῶν θετικῶν πρωτοβουλιῶν πού πρέπει νά ἀναπτύσσει ὁ νέος, καί συμπληρώνει: «Νά καθιστῶμεν αὐτόν εὐαίσθητον καί συμπαθητικόν εἰς τὰς συμφοράς τῶν ἄλλων. Νά διδάσκωμεν αὐτόν νά παρέχη προθύμως τήν συνδρομήν καί βοήθειάν του εἰς πάντα δεόμενον αὐτῆς».

Βαθιά θρησκευόμενη προσωπικότητα ὁ Χουρμούζιος ἀκολουθεῖ στήν ἀνάπτυξη τοῦ παιδαγωγικοῦ ἰδεώδους του κατά πόδας τήν Ἁγία Γραφή. Καί ἀπαριθμεῖ ὡς ἐπιμέρους στόχους τῆς ἀγωγῆς τήν ἀπόκτηση ἐκ μέρους τῶν νέων τῆς τιμιότητος, τήν καταπολέμηση τῆς ματαιοδοξίας, τῆς ἀλαζονείας καί εὐθαδείας, τόν σεβασμό πρὸς τούς μεγαλυτέρους κλπ.

Ἔχει ἄποψη καί γιά τήν τιμωρία ὡς μέσου παιδαγωγικοῦ, καθώς καί τήν ἀπειλή γιά τήν τιμωρία, τὰς ὁποίας ἀποδέχεται. «Αἱ παρεκτροπαί δέον νά τιμωρῶνται», τονίζει. Δέν διαφεύγει τῆς προσοχῆς του, ὅτι πολλά παραπτώματα πού ἐκδηλώνονται εἴτε στή νεανική εἴτε στή ὄριμη ἡλικία ὀφείλονται στό παρακαϊδεύμα τῶν παιδιῶν ἀπό τούς γονεῖς. Ὅταν ἀπό ὑπερβολική ἀγάπην τά πάντα τούς συγ-

χωροῦνται, δέν ἔχουν τή δυνατότητα νά διαμορφώσουν μέσα τους τίς ἔννοιες τοῦ καθήκοντος καί τῶν ὑποχρεώσεων, τοῦ σεβασμοῦ καί τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Λέει χαρακτηριστικά ὁ Χουρμούζιος: «Αἱ πολλάί θωπεῖται καί ἡ μεγάλη φιλοστοργία μεγάλην προξενοῦσι τήν βλάβην εἰς τά τέκνα καί τοῦτο δέον νά κατανοήσωσι καλῶς οἱ γονεῖς καί μάλιστα αἱ μητέρες».

Κι ἀφοῦ τέτοιο εἶναι τό περιεχόμενο τῆς ἀγωγῆς, πού ὑποστηρίζει ὁ Χουρμούζιος, καταλήγει στό ἀβίαστο συμπέρασμα, ὅτι ἡ Παιδεία καί τό Εὐαγγέλιο ἐξημερώνουν τόν ἄνθρωπο καί τόν ἐξάγουν ἐκ τῆς κτηνώδους καταστάσεως.

Ἐπί τῆς ἐποχῆς οἴπου δέν ὑπῆρχαν τηλεοράσεις οὔτε καί διαδίκτυο κι ὁ Τουρισμός δέν εἶχε ἀκόμα ἐμφανισθεῖ. Ἡ ἀγωγή, ἐπομένως, πρόσφερε ἡ οἰκογένεια καί τό σχολεῖο. Νοούμενου δέ ὅτι ἡ φοίτηση τότε στά σχολεῖα δέν ἦταν ὑποχρεωτική καί οἱ οικονομικές συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στήν Κύπρο ἐπέτρεπαν σέ πολλούς μόνον γιά λίγα χρόνια φοίτηση στά σχολεῖα, τό κύριο βᾶρος τῆς ἀγωγῆς ἔπεφε στήν οἰκογένεια. Ὁ Χουρμούζιος διαπιστώνει, ὅτι «ἡ ἀγωγή, τήν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ παῖς ἐν τῇ οἰκογενεῖα, εἶναι τό θεμέλιον, ἐπί τοῦ ὁποῖου θά οἰκοδομήσῃ ὁ διδάσκαλος. Εἶναι θεμέλιον, ὅπερ ὁ διδάσκαλος οὐδόλως ἤ κατ' ἐλάχιστον δύναται νά ἀλλοιώσῃ. Εἶναι θεμέλιον τοσοῦτον στερεόν, ὥστε δυσκολώτατα προσβάλλεται». Προχωρώντας, μάλιστα, ὑποστηρίζει, ὅτι «ἡ γλῶσσα τοῦ διδασκάλου ἔχει διά τόν παῖδα κάτι τό ξένον» εἶναι κάτι τί τό ἐπέισακτον, ἐνῶ ἡ γλῶσσα τῆς οἰκογενείας, τοῦ πατρός καί τῆς μητρός εἶναι φυσική». Ἐχοντας τήν πεποίθησιν, ὅτι «ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος ἄρχεται ἀπό τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐν αὐτῇ τῇ οἰκογενεῖα» καί ὅτι ὁ δάσκαλος θά ἐπέμβει στή διαπαιδαγώγησιν τοῦ παιδός, «ὅτε πλέον ὁ χαρακτήρ εἶναι ἐσχηματισμένος», ἀποδίδει ὁ Χουρμούζιος τεράστια εὐθύνη στούς γονεῖς γιά τήν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. «Ἡ προσπάθεια πρός προαγωγήν καί βελτίωσιν τῶν νεωτέρων εἶναι καθῆκον ἐπιβαλλόμενον καί ὑπό τοῦ Θεοῦ καί ὑπό τῆς φύσεως καί ὑπό τῆς πατρίδος εἰς πάντα μέν ἄνθρωπον, ἀλλά κυρίως εἰς πάντα γονέα», ἐπιμένει.

Ἐπί τῆς ἐποχῆς οἴπου δέν ὑπῆρχαν τηλεοράσεις οὔτε καί διαδίκτυο κι ὁ Τουρισμός δέν εἶχε ἀκόμα ἐμφανισθεῖ. Ἡ ἀγωγή, ἐπομένως, πρόσφερε ἡ οἰκογένεια καί τό σχολεῖο. Νοούμενου δέ ὅτι ἡ φοίτηση τότε στά σχολεῖα δέν ἦταν ὑποχρεωτική καί οἱ οικονομικές συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στήν Κύπρο ἐπέτρεπαν σέ πολλούς μόνον γιά λίγα χρόνια φοίτηση στά σχολεῖα, τό κύριο βᾶρος τῆς ἀγωγῆς ἔπεφε στήν οἰκογένεια. Ὁ Χουρμούζιος διαπιστώνει, ὅτι «ἡ ἀγωγή, τήν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ παῖς ἐν τῇ οἰκογενεῖα, εἶναι τό θεμέλιον, ἐπί τοῦ ὁποῖου θά οἰκοδομήσῃ ὁ διδάσκαλος. Εἶναι θεμέλιον, ὅπερ ὁ διδάσκαλος οὐδόλως ἤ κατ' ἐλάχιστον δύναται νά ἀλλοιώσῃ. Εἶναι θεμέλιον τοσοῦτον στερεόν, ὥστε δυσκολώτατα προσβάλλεται». Προχωρώντας, μάλιστα, ὑποστηρίζει, ὅτι «ἡ γλῶσσα τοῦ διδασκάλου ἔχει διά τόν παῖδα κάτι τό ξένον» εἶναι κάτι τί τό ἐπέισακτον, ἐνῶ ἡ γλῶσσα τῆς οἰκογενείας, τοῦ πατρός καί τῆς μητρός εἶναι φυσική». Ἐχοντας τήν πεποίθησιν, ὅτι «ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος ἄρχεται ἀπό τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐν αὐτῇ τῇ οἰκογενεῖα» καί ὅτι ὁ δάσκαλος θά ἐπέμβει στή διαπαιδαγώγησιν τοῦ παιδός, «ὅτε πλέον ὁ χαρακτήρ εἶναι ἐσχηματισμένος», ἀποδίδει ὁ Χουρμούζιος τεράστια εὐθύνη στούς γονεῖς γιά τήν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. «Ἡ προσπάθεια πρός προαγωγήν καί βελτίωσιν τῶν νεωτέρων εἶναι καθῆκον ἐπιβαλλόμενον καί ὑπό τοῦ Θεοῦ καί ὑπό τῆς φύσεως καί ὑπό τῆς πατρίδος εἰς πάντα μέν ἄνθρωπον, ἀλλά κυρίως εἰς πάντα γονέα», ἐπιμένει.

άνθρώπους στή ζωή, αλλά από τό ὅτι μόχθησε γιά τή σωστή ἀνατροφή τους. Ὅχι τό «τεκνοποιεῖν», ἀλλά τό «τεκνοτροφεῖν», πού προϋποθέτει σωστήν ἀγωγή, συνιστᾷ τόν γονιό. Ἐποδέχεται πλήρως τή θέση αὐτή ὁ Χουρμούζιος. Γι' αὐτό καί κακίζει ἐκείνους τούς γονεῖς πού ἐργάζονται, κοπιάζουν, ἀγωνιοῦν γιά νά δημιουργήσουν περιουσία στά παιδιά τους, ἐνῶ τήν διάπλαση τοῦ χαρακτῆρα καί τή μόρφωσή τους τά ἀφήνουν ἀποκλειστικά στούς δασκάλους. «Ἄμα ὡς θέσωσιν εἰς μέν τήν χεῖρα τοῦ παιδός τό εἰσιτήριον, (τότε πληρώνονταν δίδακτρα), ἐπί δέ τῶν ὤμων τήν καρτοθήκην, ἐπαναπαύονται πλέον ἐπί τῆ ἰδέα ὅτι ἐξεπλήρωσαν ἀκριβῶς καί ἀνελλιπῶς τό πρός τό τέκνον καθήκόν των», σημειώνει ὁ Χουρμούζιος. Τονίζοντας πολλάκις τή σημασία καί τό ρόλο τῶν γονέων στή διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν τους, λέγει χαρακτηριστικά: «Εἷς μόνον λόγος τῶν γονέων δύναται νά κατακρημνίσῃ τό οἰκοδόμημα τοῦ διδασκάλου».

Στήν ἀγωγή τῶν νέων ἰδιαίτερη σημασία ἔχει πάντοτε τό παράδειγμα τοῦ παιδαγωγοῦ, γιά τόν Χουρμούζιο, τῶν γονέων. Ὁ νέος περιμένει οὐσιαστικά ὄχι τούς λόγους τοῦ ὑπεύθυνου γιά τήν ἀγωγή του, ἀλλά τό παράδειγμά του. Ὁ Μ. Βασίλειος ἔλεγε, ὅτι «οὐδέν οὕτως ἐνάγει πρός τήν τῆς ἀληθείας ὁδόν, ὡς πολιτείας ἀκρίβεια. Οὐδέ τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις οὕτω προσέχουσιν, ὡς τοῖς ὑφ' ἡμῶν πραττομένοις». Δηλ. τίποτα ἄλλο δέν ὁδηγεῖ τόσο στόν δρόμο τῆς ἀλήθειας ὅσο τό παράδειγμα, ὁ τρόπος πού ζοῦμε. Οὔτε κι οἱ ἄνθρωποι προσέχουν τόσο στά λεγόμενά μας, ὅσο σ' ἐκεῖνα πού πράττουμε. Κι ὁ Χουρμούζιος ἐρωτᾷ: «Ὅταν ὁ παῖς διδάσκεται ἐν τῷ σχολείῳ νά ἀγαπᾷ, νά σέβεται τόν Θεόν καί νά φυλάττῃ τās ἐντολάς του, βλέπει δέ τούς γονεῖς του ἀθετοῦντας ταῦτα, νομίζετε, ὅτι διατηρεῖ πλέον ἐν τῇ καρδίᾳ του ἔστω καί ἴχνος ἐκ τῆς διδασκαλίας ἐκείνης;». «Ὁ βίος τῶν γονέων εὐρίσκεται ἔμπροσθεν τοῦ παιδός ὡς πρακτική διδασκαλία», λέγει πάλιν ὁ ἴδιος καί ξαναθέτει τό ἐρώτημα: «Νομίζετε, ὅτι ταῦτα πάντα δύναται νά ριζοβολήσωσιν, ὅταν ὁ παῖς ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ βλέπῃ παραδείγματα, ἔστω καί μικρίστα, ἔστω καί εἰς τά ἐλάχιστα ἀντιβαίνοντα ταῖς διδασκαλίαις;» Καταλήγει δέ, παραθέτοντας τό χωρίον τοῦ Πλουτάρχου: «Πρό πάντων δεῖ τούς πατέρας τῷ μηδέν ἁμαρτάνειν, ἀλλά πάντα ἃ δεῖ πράττειν, ἐναργές ἑαυτούς παράδειγμα τοῖς τέκνοις παρέχειν,

ίνα πρὸς τὸν τούτων βίον, ὡσπερ κάτοπτρον ἀποβλέποντες, ἀπο-
τρέπονται τῶν αἰσχυρῶν ἔργων καὶ λόγων».

Προσπάθησα νὰ δώσω μιά σκιαγραφία τοῦ Χουρμούζιου ὡς
παιδαγωγοῦ. Ἡ προσπάθειά μου ξέρω πὼς δέν εἶναι πλήρης τόσο
γιατί μου δόθηκε πολύ περιορισμένος χρόνος, ὅσο καὶ γιατί δέν
εἶχα πρόσβαση στοῦ ὅλο ἔργο του. Ἀπ' ὅ,τι, ὅμως, μπόρεσα νὰ
ἐρευνήσω καὶ νὰ σᾶς παρουσιάσω, φαίνεται πὼς ὁ Στ. Χουρμούζιος
ἦταν ἕνας πολυέδρος ἀδάμας, μιά ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα.
Δέν διέπρεψε μόνο σ' ἕνα τομέα τῆς γνώσης. Μπορεῖ ὡς συνθέτης,
διασκευαστής καὶ ἐκτελεστής τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς νὰ ἦταν
ἀνυπέρβλητος. Ἔδρασε, ὅμως, καὶ σ' ἄλλους τομεῖς μέ ἔξοχα καὶ
ἐκεῖ ἀποτελέσματα. Εἶναι καὶ αὐτό τό γεγονός μιά βασική παιδαγω-
γική ἀρχή ὅλων τῶν ἐποχῶν. Τό νὰ ἐπιχειρεῖται διά τῆς ἀγωγῆς καὶ
τῆς παιδείας σύμμετρη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ψυχοσωματικῶν δυνά-
μεων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄς μή ξεχνοῦμε, ὅτι ὁ Χουρμούζιος δρᾷ καὶ σέ μιά δύσκολη
ἐποχή. Τότε πού ὁ Κυπριακός λαός καὶ ἡ Ἐθναρχοῦσα Ἐκκλησία
του συνειδητοποιοῦσαν, πὼς καὶ ἡ Ἀγγλική κατοχή δέν ἦταν λι-
γότερο στυγνή ἀπό τήν Τουρκική. Κι ὅτι οἱ ἐλπίδες γιά ἐθνική ἀπο-
κατάσταση, πού στηρίχθηκαν στήν Ἀγγλική μεγαλοψυχία, ἦταν
μάταιες. Τότε ἦταν πού συνειδητοποιοῦσαν ὅλοι ὅτι στίς δικές μας
δυνάμεις θᾶπρεπε νὰ στηριχτοῦμε, καὶ σ' ὅ,τι μᾶς διαφοροποιοῦσε
ἀπό τόν κατακτητή. Τέτοιες δυνάμεις ἦταν ἡ παράδοσή μας καὶ ἡ
Ὁρθόδοξή μας πίστη. Κι ἀκριβῶς ἡ Βυζαντινή μας Μουσική, συν-
δεδεμένη πάντα μέ τήν Ὁρθόδοξη λατρεία μας, καθὼς καὶ ἡ οἰκο-
γενειακή μας συνοχή μέ τήν πατροπαράδοτη χριστιανική μας διδα-
σκαλία δέν ἦταν δυνατό παρά νὰ γίνουν τά θεμέλια τῆς ἐπιδιωκό-
μενης ἀγωγῆς ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς ἄνδρες. Κι ἕνας τέτοιος
ἦταν ὁ Στυλιανός Χουρμούζιος, πού ἔπραξε καὶ στόν τομέα αὐτό
ὅ,τι τόν πρόσταζε ἡ ἐθνική καὶ θρησκευτική του καταγωγή.

Ἡ ἀποψινή ἐκδήλωση, ἔστω καὶ καθυστερημένα, συνιστᾷ
ἐκπλήρωση ἑνός χρέους ὅλων μας πρὸς τόν αἰόδιμο Ἄρχοντα
Πρωτοψάλτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Ἐκεῖνος, «ὡς καλός
οἰκονόμος τῆς ποικίλης χάριτος τοῦ Θεοῦ», αὔξησε τά τάλαντα πού
πῆρε ἀπό τόν Θεό. Ὅταν ὁ Κύριος «ἔλθῃ μετ' ἀγγελικῶν δυνάμε-

ων» καί αὐτός εἰσέλθη εἰς τήν χαράν τοῦ Κυρίου του», εἶναι σίγουρο, πώς καί ἐκεῖ θά συνεχίσει νά μέλπει καινούργιες ἀγγελικές μολπές. Αὐτή ἄς εἶναι ἡ εὐχή ὅλων καί τό καλύτερο μνημόσυνο γι' αὐτόν.
